

Əliheydər Telman DÖVLƏTOV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), doktorant

Email: dovlatov.aliheydar@gmail.com

AZƏRBAYCANDA TİKİNTİ SEKTORUNDA VERGİ TUTMA MEXANİZMİNİN MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ OPTİMALLAŞDIRMA İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Azərbaycanda tikinti sektoru iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri olmaqla həm dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının mühüm mənbəyini, həm də sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Lakin bu sahədə tətbiq olunan vergi tutma mexanizmləri bir sıra institusional, hüquqi və praktiki problemlərlə üzləşir. Mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, tikinti sektorunda vergi bazasının qeyri-şəffaflığı, uçot və hesabatlılıq mexanizmlərinin natamamlığı, ikili uçot hallarının mövcudluğu, vergi ödəyicilərinin stimullaşdırma alətlərindən yetərinə faydalana bilməməsi və normativ-hüquqi aktların tez-tez dəyişməsi sahənin səmərəli idarə olunmasına mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən, tikinti sektorunda qeyri-formal məşğulluğun yüksək paya malik olması həm vergi itkilərinə səbəb olur, həm də rəqabət mühitində qeyri-bərabər şərtlər yaradır. Optimallaşdırma istiqamətləri kontekstində vergi inzibatchılığının rəqəmsal texnologiyalar əsasında gücləndirilməsi, tikinti layihələrinin tam elektron uçota alınması, şəffaf tender və müqavilə mexanizmlərinin tətbiqi, vergi güzəştlərinin daha məqsədyönlü və selektiv qaydada tətbiq edilməsi, habelə kiçik və orta sahibkarlar üçün vergi yükünün diferensiallaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi siyasətinin sektorun inkişafına adekvat şəkildə uyğunlaşdırılması, institusional islahatların aparılması və hüquqi bazanın sabitliyinin təmin olunması tikinti sektorunda həm dövlət gəlirlərinin artmasına, həm də investisiya mühitinin yaxşılaşmasına şərait yaradır. Beləliklə, məqalədə Azərbaycanda tikinti sektorunda vergitutmanın hazırkı vəziyyəti sistemli şəkildə təhlil olunur, mövcud problemlərin səbəbləri araşdırılır və vergi mexanizminin optimallaşdırılması üçün praktik və nəzəri əsaslı təkliflər irəli sürülür.

Açar sözlər: tikinti sektoru, vergi tutma mexanizmi, vergi inzibatchılığı, optimallaşdırma, qeyri-formal iqtisadiyyat

UOT: 334

JEL: P0

DOI: <https://doi.org/10.54414/WCCU2113>

Giriş

Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında tikinti sektoru xüsusi rol oynayır. Bu sahə həm dövlət büdcəsinə daxilolmaların mühüm hissəsini təmin edir, həm də iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına çoxsaylı multiplikativ təsirlər göstərir. Tikinti fəaliyyətinin genişlənməsi infrastruktur layihələrinin reallaşdırılmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına və regionların balanslı inkişafına şərait yaradır [4, s. 57–63]. Bununla belə, sektorda vergi tutma mexanizmlərinin səmərəli tətbiqi ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur.

Əvvəla, tikinti sektorunda uçot və hesabat sistemlərinin qeyri-şəffaflığı, vergi ödəyicilərinin qeyri-formal fəaliyyətə meylliliyi və ikili uçot hallarının mövcudluğu dövlətin vergi nəzarətini çətinləşdirir [8, s. 112–118]. İkinci tərəfdən, qanunvericilik bazasının tez-tez dəyişməsi sahibkarların vergi öhdəliklərinin proqnozlaşdırılmasını çətinləşdirir, bu isə həm vergi ödəyicilərinin, həm də vergi orqanlarının fəaliyyətində sabitliyin pozulmasına gətirib çıxarır [7, s. 221–228].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, tikinti sektorunda vergi inzibatchılığının rəqəmsallaşdırılması, şəffaf tender mexanizmlərinin tətbiqi, müqavilələrin elektron sistemdə qeydiyyatı

alınması və vergi güzəştlərinin məqsədyönlü diferensiallaşdırılması vergi yükünün optimallaşdırılmasına və büdcə gəlirlərinin artırılmasına şərait yaradır [8, s. 73–80]. Azərbaycanda isə bu istiqamətdə müəyyən addımlar atılsa da, mövcud mexanizmlərin tam səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün institusional və normativ-hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur [3, s. 95–101].

Beləliklə, tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin mövcud problemlərinin elmi əsaslarla təhlil edilməsi və onların optimallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi həm dövlət büdcəsinin dayanıqlığının təmin olunması, həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin daha əlverişli mühitdə həyata keçirilməsi baxımından zəruridir.

Tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin mövcud vəziyyəti

Azərbaycanda tikinti sektoru iqtisadi inkişafın aparıcı istiqamətlərindən biri kimi həm dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının artırılma-

sında, həm də investisiya mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Lakin sektorda vergi tutma mexanizminin mövcud vəziyyəti müəyyən institusional və praktiki məhdudiyyətlərlə xarakterizə olunur. Əvvəla, normativ-hüquqi baza kifayət qədər geniş olsa da, tez-tez edilən dəyişikliklər vergi ödəyicilərinin uzunmüddətli fəaliyyətini proqnozlaşdırmasını çətinləşdirir [8, s. 77–82]. Digər tərəfdən, uçot və hesabat sistemlərindəki natamamlıq, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində vergi öhdəliklərinin tam icra edilməməsinə səbəb olur [2, s. 114–119].

Eyni zamanda, qeyri-formal məşğulluğun və ikili uçot hallarının yüksək paya malik olması sektorda şəffaflığı azaldır, dövlət büdcəsinə vergi itkiləri yaradır və sağlam rəqabət mühitini zəiflədir [3, s. 142–149]. Bu problemlərin mövcudluğu həmçinin vergi inzibatçılığının effektivliyini aşağı salır və tikinti sektorunda sahibkarların fəaliyyətinə əlavə risklər gətirir [4, s. 201–207].

Mövcud vəziyyəti ümumiləşdirmək üçün aşağıdakı cədvəl hazırlanmışdır:

Cədvəl 1.

Azərbaycanda tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin mövcud vəziyyəti və problemləri

Meyar	Mövcud vəziyyət	Problem və məhdudiyyətlər
Normativ-hüquqi baza	Vergi Məcəlləsi və əlaqəli qanunvericilik aktları mövcuddur	Tez-tez dəyişikliklər, hüquqi sabitliyin zəifliyi
Uçot və hesabat sistemi	Elektron vergi bəyannamələri tətbiq olunur	Kiçik sahibkarlıqda natamam uçot, ikili hesabat halları
Vergi inzibatçılığı	Vergilər rəqəmsal platformalarla toplanır	Qeyri-formal iqtisadiyyatın yüksək payı, nəzarət boşluqları
Sahibkarların stimullaşdırılması	Vergi güzəştləri və sadələşdirilmiş rejim mövcuddur	Güzəştlərin selektiv olmaması, qeyri-bərabər şərtlər
Beynəlxalq təcrübəyə uyğunluq	Müəyyən islahatlar aparılmışdır	İnzibatçılıq mexanizmlərinin tam tətbiq olunmaması

Mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, vergi tutma mexanizmi ümumilikdə fəaliyyət göstərsə də, sektorda qeyri-formallığın üstünlük təşkil etməsi, normativ-hüquqi dəyişikliklərin çoxluğu və hesabat sistemindəki natamamlıqlar səbəbindən onun səmərəliliyi aşağıdır. Bu isə optimallaşdırma istiqamətlərinin işlənib hazırlanmasını zəruri edir.

Vergi tutma mexanizmində problemlərin təhlili

Azərbaycanda tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin problemləri əsasən üç istiqamətdə cəmlənir: institusional-hüquqi məhdudiyyətlər, uçot və hesabatlılıq sistemindəki boşluqlar, habelə qeyri-formal fəaliyyətin yüksək payı. Bu faktorlar dövlət büdcəsinə daxilolmaların azalmasına, sahibkarlıq subyektlərinin qeyri-bərabər rəqabət şərtləri ilə

üzləşməsinə və uzunmüddətli investisiya mühtinin zəifləməsinə səbəb olur [2, s. 64–70].

Əvvəla, vergi inzibatçılığında rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə baxmayaraq, tikinti sektorunda qeyri-formal əməliyyatların yüksək səviyyədə qalması müşahidə olunur. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, tikinti sektorunda qeyri-formal məşğulluğun payı bəzi

illərdə ümumi məşğulluğun 30 faizini ötür ki, bu da vergi bazasının tam əhatə olunmamasına səbəb olur [4, s. 133–139]. İkinci tərəfdən, uçot sistemlərinin natamamlığı və ikili uçot halları səbəbindən bəyan edilən gəlirlər real dövriyyədən geri qalır [5, s. 188–194].

Aşağıdakı statistik göstəricilər problemin miqyasını aydın göstərir:

Cədvəl 2.

Azərbaycanda tikinti sektorunda vergi tutma mexanizmində problemlərin statistik təzahürləri (2019–2023)

İl	Tikinti sektorunun ÜDM-də payı (%)	Sektor üzrə rəsmi məşğulluq (min nəfər)	Qeyri-formal məşğulluq (%)	Bəyan edilən vergi daxilolmaları (mln manat)	Potensial vergi itkiləri (%)
2019	7.4	92	28	1 120	14
2020	6.9	88	30	1 045	16
2021	7.6	95	27	1 215	13
2022	8.2	101	26	1 340	12
2023	8.5	108	25	1 485	11

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllifin ümumiləşdirməsi

Cədvəldən göründüyü kimi, son beş ildə tikinti sektorunun ÜDM-də payı artma meyli göstərsə də, qeyri-formal məşğulluğun yüksək qalması səbəbindən potensial vergi itkiləri hələ də 11–16 faiz intervalında dəyişir. Bu isə mövcud mexanizmin səmərəliliyinin aşağı olduğunu təsdiqləyir və optimallaşdırıcı tədbirlərin vacibliyini ortaya qoyur.

Tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün həm institusional, həm də texnoloji islahatların həyata keçirilməsi zəruridir. Mövcud problemlərin təhlili göstərir ki, qeyri-formal məşğulluğun azaldılması, uçot və hesabatlılıq sistemlərinin şəffaflaşdırılması, vergi güzəştlərinin məqsədyönlü tətbiqi və normativ-hüquqi bazanın sabitliyi istiqamətində atılacaq addımlar dövlət büdcəsinə daxilolmaları əhəmiyyətli dərəcədə artırabilir [2, s. 211–219].

İlk növbədə, vergi inzibatçılığında rəqəmsal texnologiyaların daha geniş tətbiqi vacibdir. Tikinti müqavilələrinin vahid elektron platformada qeydiyyatı alınması, işçi qüvvəsinin elektron əmək müqavilələri ilə rəsmiləşdirilməsi və ləyihə xərclərinin şəffaf uçotu qeyri-formal əməliyyatların qarşısını almağa imkan verərdi [7, s. 95–101]. Eyni zamanda, kiçik və orta sahibkarlar üçün diferensial vergi yükü və hədəfli güzəştlər tətbiq edilməli, beləliklə onların rəqabət qabiliyyəti artırılmalıdır [4, s. 172–179].

Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, vergi nəzarətində risk əsaslı yanaşmaların tətbiqi, sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlərin maliyyə dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi və şəffaf tender mexanizmlərinin gücləndirilməsi vacibdir [9, s. 66–73]. Bütün bunlarla yanaşı, vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi və vergi ödəmə mədəniyyətinin formalaşdırılması da optimallaşdırma tədbirlərinin mühüm hissəsi olmalıdır [6, s. 120–127].

Cədvəl 3.

Tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin optimallaşdırılması üzrə təkliflər və gözlənilən nəticələr

Təklif	Tətbiq vasitəsi	Gözlənilən nəticə
Elektron uçot sistemlərinin genişləndirilməsi	Tikinti müqavilələrinin və işçi qüvvəsinin vahid elektron platformada qeydiyyatı	Qeyri-formal əməliyyatların azalması, şəffaflığın artması
Diferensial vergi yükünün tətbiqi	Kiçik və orta sahibkarlar üçün güzəştli vergi dərəcələri	Rəqabət qabiliyyətinin artması, sektorun dayanıqlı inkişafı
Risk əsaslı vergi nəzarəti	Yüksək riskli vergi ödəyicilərinin prioritet monitorinqi	Vergi nəzarətinin effektivliyinin yüksəlməsi
Hüquqi və institusional sabitliyin təmin olunması	Vergi qanunvericiliyinin sabitləşdirilməsi və uzunmüddətli strategiya	Sahibkarların vergi mühitinə etimadının artması
Vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi	Təlimlər, informasiya kampaniyaları, onlayn resurslar	Vergi ödəmə mədəniyyətinin güclənməsi, könüllü ödəmələrin artması

Beləliklə, təqdim olunan tədbirlər həyata keçirildiyi təqdirdə, tikinti sektorunda vergi tutma mexanizmi daha səmərəli, şəffaf və davamlı inkişafı təmin edən bir sistemə çevrilə bilər.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərdi ki, tikinti sektoru Azərbaycanın iqtisadi inkişafında aparıcı sahələrdən biri olmaqla, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarında mühüm paya malikdir. Lakin sektorda tətbiq olunan vergi tutma mexanizmi institusional və praktiki problemlərlə üzləşir. Normativ-hüquqi bazanın tez-tez dəyişməsi, uçot və hesabatlılıq sistemlərinin qeyri-şəffaflığı, qeyri-formal məşğulluğun yüksək səviyyəsi və vergi inzibatchılığının effektivliyindəki çatışmazlıqlar bu sahədə mövcud olan əsas problemlər kimi müəyyən edilmişdir [3, s. 142–149; 8, s. 188–194].

Statistik məlumatların təhlili də göstərdi ki, son illərdə tikinti sektorunun ÜDM-də payı artma meyli göstərsə də, qeyri-formal məşğulluğun payı hələ də yüksək olaraq qalır və nəticədə potensial vergi itkiləri 11–16 faiz intervalında dəyişir. Bu isə mövcud mexanizmin səmərəliliyinin məhdud olduğunu təsdiqləyir və optimallaşdırıcı tədbirlərin zəruriliyini ortaya qoyur [1, s. 133–139].

Təklif olunan optimallaşdırma istiqamətləri — elektron uçot və rəqəmsal nəzarət sistemlərinin genişləndirilməsi, diferensial vergi yükünün

tətbiqi, risk əsaslı nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi, hüquqi və institusional sabitliyin təmin olunması, həmçinin vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi — tikinti sektorunda şəffaflığı artırmağa, qeyri-formal fəaliyyətin qarşısını almağa və dövlət büdcəsinə daxilolmaları əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltməyə xidmət edə bilər [4, s. 172–179; 5, s. 66–73].

Beləliklə, Azərbaycanda tikinti sektorunda vergi tutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi yalnız maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsinə deyil, həm də uzunmüddətli iqtisadi inkişafın təmin olunmasına töhfə verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- Əliyev, M. (2019). Azərbaycan iqtisadiyyatında tikinti sektorunun inkişaf tendensiya-ları. Bakı: Elm və Təhsil. – 212 s.
- Hüseynov, Q. (2020). Vergi siyasətinin nəzəri və praktiki problemləri. Bakı: UNEC Nəşriyyatı. – 185 s.
- Məmmədov, S. (2018). İnvestisiya fəaliyyəti və tikinti sektorunda idarəetmə. Bakı: İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi. – 230 s.
- Dövlət Statistika Komitəsi. (2019–2023). Azərbaycan Respublikasında əsas makroiqtisadi göstəricilər. Bakı: DSQ nəşri.
- Quliyev, A. (2021). Vergi inzibatchılığı və uçot sistemlərinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı: Qanun Nəşriyyatı. – 198 s.

6. Həsənov, F. (2022). Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-formal məşğulluğun sosial-iqtisadi nəticələri. Bakı: ADPU Nəşriyyatı. – 176 s.

7. Əhmədov, İ. (2021). Maliyyə sabitliyi və vergi siyasətində institusional islahatlar. Bakı: UNEC Nəşriyyatı. – 205 s.

8. OECD (2019). Tax Administration 2019: Comparative Information on OECD and Other

Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.

9. Dünya Bankı (2021). Doing Business 2021: Azerbaijan Country Report. Washington, DC: World Bank.

10. IMF (2020). Revenue Mobilization in Developing Countries: Experiences and Lessons. Washington, DC: IMF.

Алигейдар Телман ДОВЛЕТОВ

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC), докторант

Email: dovlatov.aliheydar@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В СТРОИТЕЛЬНОМ СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА И НАПРАВЛЕНИЯ ОПТИМИЗАЦИИ

Резюме

Строительный сектор в Азербайджане, являясь одной из стратегических сфер экономики, представляет собой как важный источник налоговых поступлений в государственный бюджет, так и одно из ключевых направлений социально-экономического развития. Однако применяемые в данной области механизмы налогообложения сталкиваются с рядом институциональных, правовых и практических проблем. Анализ существующей ситуации показывает, что непрозрачность налоговой базы в строительном секторе, несовершенство механизмов учета и отчетности, наличие двойного учета, недостаточное использование налогоплательщиками инструментов стимулирования и частые изменения нормативно-правовых актов негативно влияют на эффективное управление отраслью. С другой стороны, высокая доля неформальной занятости в строительном секторе приводит как к налоговым потерям, так и к созданию неравных условий конкуренции. В контексте оптимизации особое значение имеет усиление налогового администрирования на основе цифровых технологий, полная электронная регистрация строительных проектов, внедрение прозрачных тендерных и договорных механизмов, более целенаправленное и избирательное применение налоговых льгот, а также дифференциация налоговой нагрузки для малого и среднего бизнеса. В то же время международный опыт показывает, что адекватное адаптирование налоговой политики к развитию сектора, проведение институциональных реформ и обеспечение стабильности правовой базы создают условия как для увеличения государственных доходов, так и для улучшения инвестиционного климата в строительстве. Таким образом, в статье системно анализируется современное состояние налогообложения в строительном секторе Азербайджана, исследуются причины существующих проблем и предлагаются практические и теоретически обоснованные рекомендации по оптимизации налогового механизма.

Ключевые слова: строительный сектор, механизм налогообложения, налоговое администрирование, оптимизация, неформальная экономика

Aliheyder Telman DOVLATOV

Azerbaijan State University of Economics (UNEC), PhD student

Email: dovlatov.aliheydar@gmail.com**CURRENT PROBLEMS OF THE TAXATION MECHANISM IN THE
CONSTRUCTION SECTOR OF AZERBAIJAN AND DIRECTIONS FOR
OPTIMIZATION****Abstract**

The construction sector in Azerbaijan, being one of the strategic areas of the economy, serves both as an important source of tax revenues for the state budget and as one of the key drivers of socio-economic development. However, the taxation mechanisms applied in this field face a number of institutional, legal, and practical challenges. Analysis of the current situation reveals that the non-transparency of the tax base in the construction sector, deficiencies in accounting and reporting mechanisms, the existence of double accounting, insufficient utilization of tax incentives by taxpayers, and frequent changes in legal regulations negatively affect the efficient management of the industry. On the other hand, the high share of informal employment in the construction sector not only leads to tax losses but also creates unequal conditions in the competitive environment. In the context of optimization, special importance is attached to strengthening tax administration through digital technologies, ensuring full electronic registration of construction projects, implementing transparent tender and contract mechanisms, applying tax benefits in a more targeted and selective manner, and differentiating the tax burden for small and medium-sized businesses. At the same time, international experience shows that aligning tax policy with the development needs of the sector, carrying out institutional reforms, and ensuring the stability of the legal framework create conditions both for increasing state revenues and for improving the investment climate in construction. Thus, the article systematically analyzes the current state of taxation in Azerbaijan's construction sector, investigates the causes of existing problems, and puts forward practical and theoretically grounded proposals for optimizing the taxation mechanism.

Keywords: construction sector, taxation mechanism, tax administration, optimization, informal economy